

A CSÓKAI ŐSTELEPRŐL.

I.

Torontálmegye őskori telepei közül a legrégebben ismertek közé tartozik a csókai *Kremenyák* (magyarul: Tűzköves) nevű terramare. Szerb nevét arról kapta, hogy a környék népe az acél-kova-tapló korszakában oda járt kovát (szerbül: *kremen*) gyűjtögetni, amit a halomból az eső kimosott. Az irodalomba *Szentkláray Jenő*, a történetíró vezette be, aki 1880-ban tekintette meg s a temesvári Történeti és Régészeti Értesítő VI. kötetében hívta fel rá a szakörök figyelmét. A halom keleti végét a Lederer-uradalom, mint tulajdonos 1890-ben útépitéshez való földanyagért lehordatta, ami tömérdek régiség elkallódásával járt.¹ Ez alkalommal *Dudás Gyula* tett közzé rövid ismertetést a Kremenyák-ról az Arch. Ért. U. F. X. kötetében. A helyi kincskeresők által több ízben megbolygatott halmon tudományos célú ásatást végeztetett a zombori múzeum részére 1906-ban *Gubitza Kálmán* és 1908-ban a temesvári múzeum részére *Orosz Endre*.²

En magam a szegedi múzeum részére 1907-től 1913-ig nyolc ásatást végeztem a Kremenyákon 135 munkanapon keresztül. Ez ásatások során teljesen föltártuk a Kremenyákat északi lejtője egy kis részének kivételével, amire a háború kitörése miatt már nem került sor. Torontál elvesztésével ez a terület a magyar régészetre nézve elveszett. Pár évvel ezelőtt Belgrádból magán úton kérdést intéztek hozzám, hogy mennyi még a felásatlan terület a Kremenyákból, mert azt a jugoszláv állam szeretné feltárni. Nem tudom történt-e ilyen irányú kísérlet; ha igen, az eredménnyel nem igen járhatott, mert utolsó ásatással már az őstelep északi szélét is elértük, s azon túl már mi is meddő munkát végeztünk.

A csókai leleteknek kis része került a Magyar Nemzeti Múzeumba és a zombori múzeumba,³ — jelentősebb anyag, 17 sír részint őskori, részint népvándorláskori tartalma a temesvári múzeumba, a leletek zöme azonban a szegedi múzeumban van, ahol csak a kiállított anyag teljesen megtölti a régiségtár leghatalmasabb szekrényét.

A telep gazdagságáról a következő statisztika nyújt fogalmat: 9 őskori sírból és 17 lakógödörből, meg a hozzájuk tartozó hamusgödörökből előkerült 5 drb vörösréz tárgy, 50 drb többé-kevésbé ép edény, 2271 drb edény-cserép és egyéb agyag tárgy töredéke, 1598 drb ép és törött kőeszköz, 1203 drb csonteszköz és emberi munka nyomait mutató csontdarab, 3871 drb gyöngyszem, tengeri kagylók héjából és márványból készítve, kova- és obszidián-szilánkok, piros és sárga festékanyagok stb. Ebbe a kimutatásba

¹ A tulajdonos uradalom 50 drb cserepet, leginkább szalagdíszes edényeket, a Nemzeti Múzeumnak szolgáltatott be.

² Gubitza ásatásáról beszámoló az Arch. Ért. 1906-os évfolyamában, Orosz Endrééről a Tört. és Rég. Ért. 1912-ben megjelent XXVIII. évfolyamában.

³ Egy zsugorított csontváz ez utóbbi révén jutott a budapesti Anthropologiai Intézetbe.

nincs belefoglalva a népvándorlás korából való 10 lovas sír és 29 galogos sír tartalma.

A szegedi múzeum csókai ásatásairól eddig csak néhány soros értesítés jelent meg az Arch. Ért. 1910—1913-as évfolyamaiban, az intézet régészeti naplójában azonban az egész anyag fel van dolgozva, olyan formában, hogy bármikor sajtó alá bocsátható. *Hampel* József, akinek időnként jelentést tettem az ásatások eredményéről, olyan nagy fontosságúnak ítélte a Kremenýákot, hogy külön monográfiára tartotta érdemesnek, amely egyszerre jelenne meg az állam és Szeged város költségén magyar, német és francia nyelven. Ugyanez volt a felfogása *Pósta* Béla dr.-nak is, aki többször tanulmányozta az anyagot a Torma Zsófia tordosi leleteivel való összevetés céljából, melyekkel a csókai leletek sok analogiát mutatnak.

Természetesen a mai viszonyok közt ilyen költséges monográfiára belátható időn belül nem kerülhet sor. Mivel azonban épen a tordosi leletek példája mutatja, hogy a publikálás halogatásával milyen veszteséget szenvedhet a tudományos érdek, szíves készséggel, sőt hálás köszönettel teszek eleget Buday Árpád professzor úr azon kívánságának, hogy legalább egy-egy feltűnőbb kremenýáki leletet ismertessek.¹

Mielőtt áttérnék csókai gyűjteményünk egyik itt bemutatott táblájának magyarázatára, felhasználom az alkalmat a mellékelt térkép kapcsán a csókai őstelep helyrajzi viszonyainak ismertetésére.

II.

A Kremenýák-halom — a térkép közepe táján *K* betűvel jelölve — a torontálmegyei Csóka (mai nevén Coka) községtől délnyugatra, a falutól negyedórányira fekszik a Zentára vezető országút baloldalán. Ma a Tisza

¹ Megjegyzem, hogy ilyen részletbemutató már történt. *Bella* Lajos, aki a Hillebrand—Bella-féle népszerűsítő könyvben — *Az őskor embere és kultúrája* — több ízben hivatkozik a csókai leletekre, a *Barlangkutatás*-ban bemutat a kremenýáki ősember hagyatékából egy *tetovált* emberi arcot ábrázoló edénytöredéket.

négy kilométer távolságra fekszik innét, Zenta mellett, de kétségtelen, hogy az ősidőkben körül folyta a halmot, amely sziget gyanánt emelkedett ki az ártérből. Ezt bizonyítják a halom körül bemélyedő morotvák s a halomtól keletre mintegy félkilométernyire meg van még az ősi Tisza keleti partvonulata is, magas ó-alluviális terrasz, amely szőlőkkel van beültetve s tele van a kremeneyákiakhoz hasonló cserepekkel.¹

A Kremeneyák mai formájában nyugat északnyugat és kelet-délkeleti irányban hosszan elnyúlt tojásdad körvonalú lapos halom. Hossztengelye 152 m., amiből azonban az uradalom, mint föntebb említettem, a halom keleti végén körülbelül 50 métert lehordatott. Szélessége 40—60 méter közt változik, magassága 1.5 m., az őskorban azonban valószínűleg magasabb volt, legalább fél méterrel. Ezt abból lehet következtetni, hogy az őskori sírok legalább fél méterrel magasabban fekszenek, mint a népvándorláskoriak, nyilván azért, mert ezt a fél métert az őskor és a népvándorlás kora közé eső időben elmosta a Tisza áradása. Innen magyarázható, hogy már a föld színe tele volt kova- és jaszpisz-szilánkokkal, s hogy már egy-két ásónyomra megtaláltuk a tűzpadokat és hamus gödröket.

Geologiailag a halom két rétegből áll: ó-alluviális tömött, kemény, sárga agyagból, ebbe vannak beásva a sírok, azonban a sírokon kívül ebben az agyagban semmiféle artefactum nem található. A sárga agyagmagot 1—1.5 méter vastagságban lazább összeállítású humus borítja, amely tele volt égett földdel, nád- és vessző-sövényfonatos faltapaszdarabokkal, cseréppel, csonttal, hamuval, szóval az alföldi *szihalmok* szokott tartozékaival.

III.

A Kremeneyáknak ez a humus-rétege két korszaknak a maradványait őrizte meg: *a neolithicum végeét, a kezdődő aeneolithosét* — a sok ezerre menő leletben mindössze 5 drb vörösréz-tárgy van: apró kés-penge, kereszt-élű csákány és három gyöngyszem — és a *kései népvándorlásét*, bolgár vagy avar lovasnépét, amelynek lovas halottaival együtt találtam a gyalog sírokban valószínűleg a leigázott szolga nép halottait is. A két kor hagyatéka több sírban össze volt keveredve, aminek kézen fekvő magyarázata van. Amikor a népvándorlás idejébeli sírt ásták a maguk halottjának, megesett, hogy kőkori sírra találtak, abból a csontokat kihajigálták, azonban az apróbb sírmellékletek bele kerültek, vagy benne maradtak az új sír földjében is s így találni lovas sírban őskori orsókarikát, vagy kőbaltát is. Olyan jelenség, amivel elég gyakran találkozni az alföldi kevert rétegű halmokban s ami a felületes megfigyelőt könnyen vezetheti fantasztikus föltevésekre.

A Kremeneyák mind a két korszaknak figyelemreméltó hagyatékát őrizte meg. Ez alkalommal csak nagyjában sorolom fel a fetűnőbb leleteket.

A *neolithicumból* különösen a kerámia igen gazdag, amit az apróbb szalagdíszes edényeken kívül a 40—50 cm. átmérőjű nagy lapos tálak

¹ Rendszeres ásatásról itt nem lehet szó, de a szőlőfordításkor az árokba hajigált cserepekből sok jellegzetes darabot gyűjtöttem.

jellemeznek, néhánynak a fenékén újjhegygel berajzolt *szvasztikával*. Rendkívül változatos a fülek és peremek kiképzése. Jellegzetesek az edénytálpak, amelyek jól-rosszul utánzott emberi lábat ábrázolnak: egy esetben a lábujjak is ki vannak formálva. Festett edénytöredék mindössze egy van: egyszínnel pirosra festve. Mészbetétes néhány darab. Van néhány eddig ismeretlen formájú és rendeltetésű agyagtárgy is. Gyerekjátékokat nagy számmal találtam: a nagy edényeket utánzó apró baba-edényeket, csörgőket és babákat, amelyek tulajdonkép szintén csörgők: belül üresek és kis kavicszem csörög bennük. Egy nő-babán a ruházat is jelezve van bekarcolt vonalakkal. Állatalkokat utánzó cseréptöredékek is kerültek. Egy vadkan fejnek az orrlyukakat és a két agyart ábrázoló töredéke sokkal nagyobb méretű, semhogy gyerekjátéknak szolgálhatott volna.

Nagyon figyelemre méltók a vastag faltapasztöredékek, amelyek bekarcolt vonalakkal díszítve vannak, s ritka bizonyosságai a *praehistorikus ember házdíszítő művészetének*. Egy pár rendkívül durva és primitív agyag öntőminta — lapos tör számára — egyik legnagyobb értéke a csókai gyűjteménynek.

A csonteszközök tömegéből, nem szólva az árák, tűk, török, agancskapák, bőrfajtók, bőrsímitók változatos formáiról, csak a 23 db egy- és két-szakájú szigonyt emelem ki, amelyek mind szarvasagancsból készültek és néhány mintaszerű van köztük.¹

Zsugorított csontváz mellől került egy lapos csontból faragott falevélformájú eszköz, amely szűrő módjára át van lyuggatva. Analogiáját az irodalomból nem ismerem. Valószínűleg a szövésnél használatos szerszám lehetett.

A népvándorláskori leletek közt legnagyobb jelentőségű egy lovassír, arany függőkkel, karddal, késtok formán görbülő faragott csontokkal. Mellette a lova, zablával kengyellel, 83 aranyboglárral, arany szíjvégekkel, a nyeregkápa faragott csontleceinek töredékeivel; ugyanebben a sírban nő-csontvázat is találtunk, bronz függőkkel, azonkívül még egy szerényebben szerszámozott ló csontvázat, mögötte halomba rakott embercsontokkal.

A lónélküli sírok melléklete igen szegényes volt: leginkább egy vas-késre szorítkozott. Feltűnő azonban, hogy e sírok mindegyikében valami szarvas állatnak a koponyáját találtuk, amit Orosz Endre is észlelt az ő ásatása alkalmával: marháét, szarvasét, kecskéét, juhét. Másik feltűnő körülmény, hogy míg a lovas sírokban a csontvázak koponyája mindig magasabban feküdt valamivel, mint a lábuk, a gyalog sírok tetemeinél mindig a láb állt valamivel magasabban a fejnél.

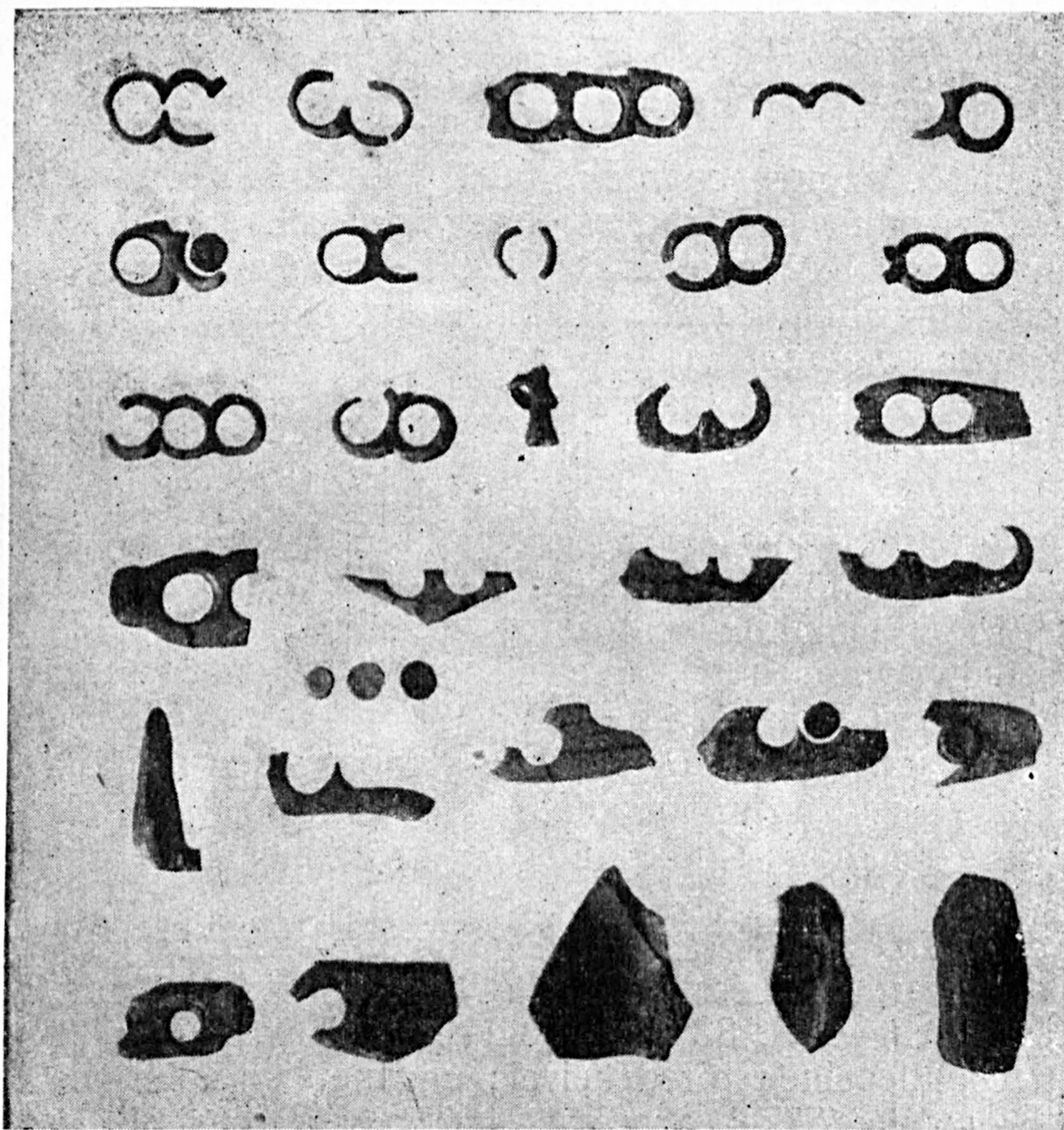
IV.

A kremeneyáki telepeknek az eddig vázolt gazdag anyagából ezúttal a *gyűrűk*-kel foglalkozom részletesebben, amelyeket a mellékelt ábra mutat be. Kérdés, hogy gyűrűk-e ezek valóban, vagy más célra szolgáltak? A rendelkezésemre álló irodalomban sehol sem találok rájuk analógiát. Forrer

¹ Néhány igen szép példányt átengedtünk belőle a Nemzeti Múzeumnak.

Real-lexikona az újra való gyűrűket csak a rézkortól kezdve ismeri: a cyprusi „Geldring“-eket, amelyek „valószínűleg egyszersmind újjgyűrűkül is szolgáltak“. A neolithicum gyűrűiről nem lelek említést.

Az ábrán látható csókai „gyűrűk“ közül az elsőt — a képen az alulról számított második sorban az első — mindjárt az első ásatás alkalmával egy hamus gödörben találtam. Ugyanabból került elő két különböző helyről a felülről számított harmadik sorban második és harmadik helyen látható két töredék is, két csontlemez, amely már ki van vágva kettes-gyűrű alakúra, de kimunkálás közben elpattant és így szemétre került.

Leírni felesleges a gyűrűt, a rajz világosan mutatja; méretei: hossza 5 cm., szélessége 2 cm., vastagsága 0.6 cm.; az egyik hasítva belső átmérője, 1.9, a másiké, amelyiknek külső oldalán kettős szarvacskája van, 1.7 cm.¹

A faragás meglehetősen ügyetlen, a csiszolás se egyenletes, a karikák fala hol vastagabb, hol vékonyabb, ellenben a töredék csontlemezeken a kigyűrűzés helye márványsíma, amiből az következik, hogy a fúrás technikája ugyanolyan volt, mint a kőbaltáknál.

¹ Ez a különbség a három tagúaknál is mindig megvan.

A problematikus leletet mindjárt az első ásatás befejezése után, 1907. őszén felvittem Hampel Józsefhez a Nemzeti Múzeum régészeti osztályába és mint gyűrűt mutattam be neki. Kijelentette, hogy nem tudja mi lehet, analógiát Ő sem ismer rá, de nem tartja valószínűnek, hogy gyűrű lett volna, mert mint ilyen gátolta volna az újjak szabad mozgását. Szerinte inkább nyakba való csüngő lehetett.

Hampel véleménye ellenére a kétágú csontkarikákat, mint gyűrűt leltároztam, mert hiszen egészen jól el lehet azt képzelni, hogy az ősemlék, ha munka közben nem díszíthette is vele a kezét, parádés alkalommal felhúzta a gyűrűs újjára és kisújjára. Ebben a föltevésemben megerősített az is, hogy 1908. nyarán Orosz Endre, aki ez évben az én kiszállásom előtt pár héttel ásatott néhány napig a Kremenjákon, munkásaim jelentése szerint egy zsugorított csontváz újjain csontgyűrűket talált. Hogy hány és milyen alakú gyűrűt találtak és hogy mely újjakon voltak elhelyezve azt a munkásaim nem tudták, mert hallomásból beszéltek. Orosz Endre maga is csak annyit jelent 1912-ben megjelent s fentebb idézett beszámolójában, hogy egy zsugorított csontváz mellékletei voltak: „hasa táján egy szép nagy, fehér kőből való boglár, két újjain csontgyűrűk s a nyak és kar közti helyen Dentalium csiga gyöngyök”.

En magam e második ásatás alkalmával megint hamus gödörben találtam egy kettős-gyűrű töredékét — a képen az alulról számított második sorban a negyedik — s egy rendkívül dús tartalmú lakógödörben egy egész gyűjteményt. Nevezetesen találtam a gödörben egy nagy cserépedényt, amely valószínű kincstár volt, amennyiben ékszerekkel volt tele: cardium-kagyló héjából faragott gyöngyök ezreivel, ékszerű használt átfurt özfogakkal, márványból faragott csüngőkkel stb. (az erősen elmalachitosodott rézgyöngyök is ebben az edényben voltak.) Az ékszerek tömegében 6 drb gyűrű is volt, még pedig 4 drb kettős karikájú gyűrű töredéke, 2 drb pedig hármaskarikájú.¹ Mind a hatnak az anyaga szarvasagancs, megmunkálásuk olyan, mint az első alkalommal lelteké.

A harmadik ásatás alkalmával, 1909-ben találtuk a két felső sorban látható „műhely hulladékok”-at, amelyek egészen világosan feltűntetik, hogy hogyan készültek a marha vagy ló vastag hengeres csontjaiból, vagy hatalmasabb szarvasagancsból faragás, fúrás és csiszolás útján a gyűrűk. Ezek mind megmunkálás közben elpattant és eldobott darabok. Találtam több csontpecket, amelyek egészen olyanok, mint a kőbalták fúrása alkalmával keletkezett kőpecek.

A negyedik ásatás alkalmával — 1910-ben — ismét találtunk egy töredékét, végre 1911-ben — az ötödik ásatáson — megkaptuk a rég várt bizonyítékát is annak, hogy ezek a különös csontkarikák valóban újjon viselt gyűrűk voltak.

Nevezetesen találtunk ez alkalommal egy bal oldalán fekvő zsugorított csontvázat, amely gyűrűkkel volt ékesítve. Még pedig: a *balkéz mutató*

¹ A képen az alsó sorban a harmadik és a harmadik sorban az ötödik helyen.

újjának alsó izén volt egy egyes csontgyűrű — a képen az alulról számított harmadik sor közepén az újjcsonttal együtt — a jobbkez mutató újjának középső izén ismét egy egyes csontgyűrű és végül a jobbkez mutató, középső és gyűrűs újjának alsó izén egy hármás gyűrű. Sajnos a két utóbbit, a jobb kézen talált egyes és hármás gyűrűt, csak töredékekben tudtuk felszedni, mert amint a nedves agyagból a levegőre kerültek rétegesen szétfoszlottak és eltöredezték. (Az alsó sor utolsó és a felette levő sor középső tárgya.) A csontvázról felvett fotografián azonban még tisztán láthatók a gyűrűk.

Későbbi ásatások során még néhány töredék került elő, közöttük legfeltűnőbb az alulról számított negyedik sor szélén látható, vaskos, széles darab, amelyet régiségtárunk laikus látogatói rendszerint „boxer“-nek neveznek, mert valóban van valami hasonlatossága a boxoló-gyűrűhöz.

Fölmerült bennem az a gondolat is, vajjon a Kremenják csontgyűrűkben nem azoknak a nyilazásnál használt Bogenspanner-eknek az előzőit találtuk-e meg, amelyeket Forrer lexikona e címszó alatt ismertet s amelyekkel szemre csakugyan feltűnő hasonlatosságuk van. Azonban ennek a feltevésnek több körülmény ellentmond. Először is ezeket a bronz íjlesztítőket csak olyan országban találták, ott is csak a Villanova- s az etrusk periódusból a régi Etrúriában. Másodszor a kremenjáki hagyatékban semmi nyoma annak, hogy az itt élt neolith ember szerelvényeibe a nyíl is beletartozott volna. Sokkal valószínűbb az első feltevésem, amely szerint ezek a csontból, vagy szarvasagancsból készített egy, két és három karikás gyűrűk csakugyan újjgyűrűk gyanánt szolgáltak s bennük a fém-gyűrűk elődeit kell látnunk. Az, hogy előfordulásuk egyelőre csak a csókai halomra korlátozódik, még értékesebb emlékeivé teszi őket a hazai neolithicumnak.

Móra Ferenc.

CSÓKAER FUNDE AUS DER URZEIT.

(Abkürzung)

Der Direktor des städtischen Museums, Franz Móra, veranstaltete vom Jahre 1907 bis 1913 achtmal Ausgrabungen auf dem Hügel namens *Kremenják* (Feuerstein) der Gemeinde Csóka im Torontáler Komitate und erschloss dort eine sehr reiche Aeneolithfundstätte. Diese Stätte war bereits seit längerer Zeit in der ungarischen Fachliteratur bekannt, worein sie durch die Mitteilungen Eugen Szentkláray's, welche in der Zeitschrift „Történeti és Régészeti Értesítő“ (Geschichtlicher und Archaeologischer Anzeiger, Jahrgang 1880. VI.) erschienen, eingeführt wurden. Als Zweiter gab Julius Dudás von derselben eine kurze Mitteilung im „Archaeologiai Értesítő (Archaeologische Anzeiger) Neue Folge, 1890. X. Band bei der Gelegenheit heraus, als der Besitzer, um Material für einen Strassenbau zugewinnen, den Hügel auf-